

A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA TÁRSADALMI-KÖZÉLETI KAPCSOLATAI
ÉS SZEREPVÁLLALÁSA

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE 26.
(A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

a, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to

provided by Repository of the

PAPP KLÁRA

A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása

SZERKESZTETTE:

PAPP KLÁRA, PÜSKI LEVENTE és NOVÁK ÁDÁM

DEBRECEN, 2019

KIADJA A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE

A borítót tervezte:

GYARMATI IMRE
grafikus

A kötetet lektorálta:

BARTA JÁNOS
professor emeritus,

Technikai szerkesztő:

HERMÁN ZSUZSANNA

A kötet kiadását támogatta:

az NKFI K 120197 számú pályázata,
a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája,
a DE Nemzetközi Inter-regionális Társadalomtörténeti
és Néprajzi Kutatási Központja

ISSN 2060-9213
ISBN 978-963-490-115-0

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
BÁRÁNY ATTILA: Zsigmond „utazó” kísérete Aachentől Rómaig (1414–1433)	9
NOVÁK ÁDÁM: Hatalmi reprezentáció és a vörös viasz kapcsolata a késő középkorban	51
GÁLFI EMŐKE: A követ, a komornyik és a katona, adalékok Báthory István fejedelem portréjához	63
BOGDÁNDI ZSOLT: Enyedi Pálfi István (1627–1667) avagy a kolozsmonostori konvent a fejedelmek és a nemesség szolgálatában	71
SZABADI ISTVÁN: Báthory Kristóf erdélyi vajda 1580-as oklevele és a szilágysági reformátusok	81
KÓNYA ANNAMÁRIA: Az arisztokrácia szerepe egyes zempléni mezővárosok vallási életében a kora újkorban	89
MOHÁCSI ENDRE: Főkapitányi kapcsolati háló Szatmárban a 17. század első harmadában	105
BALOGH JUDIT: Béldi Pál kapcsolatrendszere az erdélyi elitben	123
KÓNYA PÉTER: Megjegyzések az arisztokrácia szerepéhez a Rákóczi-szabadságharcban	143
POHILEC SZILVESZTER: A legnagyobb Rákóczi birtok a Schönbornok tulajdonában (1726–1746)	155
PAPP KLÁRA: Sajátosságok az erdélyi arisztokrata nők társadalmi-közéleti kapcsolataiban a 18–19. században	169
NAGY BETTINA: Kellemesi Melczer Lászlóné, gr. Mailáth Mária (1770–1833) özvegyi évei a hozzá írott levelek tükrében	193
EGYED EMESE: Fekete János gróf határátlépései	211
FAZEKAS RÓZSA: Károlyi György útja a lóversenyzés pártolásától a Magyar Gazdasági Egyesület elnökségéig	223

EGYED ÁKOS: Gróf Mikó Imre – az Erdélyi Gazdasági Egyesület újjászervezője	235
OROSZ ISTVÁN: Debrecen nagybirtokosai a 19. század utolsó és a 20. század első harmadában	249
SCHREK KATALIN: Gróf Vay Dániel és a civis polgárok megmozdulása az 1877–1878-as orosz–török háború idején	263
KERTÉSZ TÜNDE FRUzsINA: Az arisztokrácia szerepe az amerikai magyar emigráció életében a 20. században Kállay Miklós kapcsolati hálóján keresztül	279
ZSOLDOS ILDIKÓ: Károlyiak a tulipánmozgalomban	299
PŰSKI LEVENTE: Károlyi Gyula gróf: egy arisztokrata identitás összetevői	313
VISKOLCZ NOÉMI: A „legerősebb oszlop” – Esterházy Pál herceg mecenatúrája a két világháború közti Magyarországon	325
KUNT GERGELY: „a magyar culturának megmenteni” – Esterházy herceg felelősségvállalásának formái Burgenland elcsatolása idején	347
KEREPESZKI RÓBERT: „Fekete bárányok”. Arisztokraták és a magyar „alvilág” a két háború között	359
BARTA RÓBERT: Márffy-Mantuano Judit (Judith Listowel) angliai tevékenysége és kapcsolatrendszere	377
KEMÉNYFI RÓBERT: Arisztokraták, kispolgárok, parasztok és egyöntetű süteményeik (<i>Egy főúri család gyermekgondozója és hagyatéka</i>)	393
A KÖTET SZERZŐI	423

MEGJEGYZÉSEK AZ ARISZTOKRÁCIA SZEREPÉHEZ A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARCBA

Az arisztokrácia, mint a magyar társadalom legjelentősebb rendje, fontos szerepet játszott a kora újkori Magyarország politikai eseményeiben. Nem történt ez másképpen a Habsburg-ellenes felkelésekben, amelyekben nem könnyű feladat előtt állt, mivel választania kellett az uralkodóhoz való hűség és az ellenállás céljai között. Az utóbbi döntés rendszerint együtt járt a birtokelkobzás és más büntetések veszélyével. Azért az arisztokrácia csak óvatosan és kis számban kapcsolódott be ezekbe a küzdelmekbe, és inkább igyekezett az uralkodóhoz fűződő jó kapcsolatait, hűségét megtartani. Hasonló helyzetben volt az arisztokrácia a Rákóczi-szabadságharcban is, amelyben még egy másik problematikus ténnyel szembesült: a jobbgyság tömeges részvételével.

Az arisztokrácia, és általában a nemesi rend viszonya II. Rákóczi Ferenchez és felkeléséhez bonyolult és problémás módon alakult ki. Több nemes ugyan a szabadságharc kitörésétől támogatta, a nemesi rend nagyobb része azonban már az első hónapokban egyértelműen elhatárolta magát a mozgalomtól. A nemesek rendszerint a várakba, vagy az erődített városokba zárkóztak, ahol előbb az uralkodó segítségét várták, később pedig már csak az események további alakulását. A kurucok bejövetele után azonban nagyjából mindnyájuk,¹ katolikusok és evangélikusok, ill. reformátusok is, csatlakoztak a szabadságharchoz. Ezt követően több nemes jelentős szerepet játszott a szabadságharcban, nem egy esetben országos hivatalokat vagy magas katonatiszti, ill. generális ragokat kaptak. A nemesi rendből származott a fejedelem udvari marsallja, főudvarmestere, a magyar és a fejedelmi kancellária igazgatója, több generális és majdnem az összes brigadéros.

A nemesi rend viszont nem maradt a szabadságharc végéig a fejedelem oldalán. Legalább is nem az egész nemesi társadalom. Társadalmi érdekei és céljai már 1706-ban konfliktusban álltak a fejedelem és a felkelő ország érdekeivel. Éppen a nemesi rend elfordulása a fejedelemtől volt az egyik fő oka a szabadságharc 1707-ben bekövetkezett válságának. A nemesség protestáns többsége és katolikus kisebbsége a vallásszabadság helyreállítása és a nemesi jogok megerő-

¹ Azok kivételével, akik a Habsburg igazgatásban is működtek.

sítése után,² elveszítette a fő indítékot a fegyveres küzdelem további folytatására az uralkodóval, és alapvető érdekévé vált a háború mihamarabbi befejezése. Turóc vármegye emlékiratának kibocsátása után, az ónodi országgyűlésen nyílt és véres konfliktus alakult ki a nemesi rend, valamint a fejedelem és a hadsereg között.³ Az országgyűlés befejezése és a tragikus trencsényi csata után, számos, főleg alsó-magyarországi és dunántúli nemes elfordult a szabadságharctól, és utat keresett az uralkodóhoz. A nemesi rend ekkor véglegesen elveszítette vezető szerepét a szabadságharcban és a kuruc államban, háttérbe szorult. Ennek ellenére viszont a nemesség nagy része, különböző okokból megmaradt a felkelők táborában, és mind a nemesi származású hivatalnokok, mind a katonatisztek, továbbra is, sokszor a szabadságharc végéig mintaképpen teljesítették kötelességeiket.

A hagyományos rendek közül az arisztokrácia játszotta a legjelentősebb szerepet a szabadságharcban, amelynek képviselői elfoglalták a vezető pozíciókat a hadseregben és az állami kormányzatban. Ugyanakkor viszont az úri rend maga a szabadságharcban legkevésbé érdekelt társadalmi csoportot alkotta. A mozgalomba belépett húsz arisztokrata, akikre jellemző volt, hogy legalább részben rokonságban álltak Rákóczival vagy egymással. II. Rákóczi Ferenc kivételével azonban egyikük sem tartozott az előkelő magyar mágnás családokba. Szinte az összes kuruc főúr a magyar arisztokrácia második, vagy harmadik vonalából származott. A grófok közül résztvettek a szabadságharcban: Bercsényi Miklós, Forgách Simon, Esterházy Dániel, Csáky István, Esterházy Antal és Barkóczy Ferenc.⁴ E hat gróf mellett még néhány báró is belépett Rákóczi táborába, úgymint Károlyi Sándor, Petrőczy István, Sennyey István és Klobusiczky Ferenc.⁵

Erdélyben Rákóczi a rendiség jelentősen nagyobb támogatását élvezte (ott viszont a fejedelmi korszakban – 1690 előtt – nem létezett a Magyar Királyság gyakorlata szerinti rangemelés), ahol törvényes, országgyűlés által megválasztott fejedelem volt, és hatalma jogilag kevésbé állt konfliktusban a törvényes uralkodóval.⁶

A kuruc arisztokrácia családi szálakkal kapcsolódott egymáshoz. Csáky István gróf Bercsényi sógora volt, Forgách Simon gróf meg unokatestvére, és Sennyey

² A szécsényi országgyűlésen 1705 októberében.

³ Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Bp., 2004. 352. (továbbiakban Köpeczi – R. Várkonyi, 2004.)

⁴ Közülük három, Bercsényi, Barkóczy és Esterházy Antal csak érdemeikért kapták meg a grófi címet.

⁵ Klobusiczky homo novus volt, csak nemrégén bárói rangra felemelt nemes.

⁶ Kónya Péter: *Podzástavou kurucov. Protihabsburské povstania v Uhorsku v 17–18. storočí*. Prešov, 2015. 445. I. Lipót Diplomája azonban megteremtette a Guberniumot, amely lehetővé tette Erdély katonai megszállását, s a területet Habsburg fennhatóság alá rendelte. A császári hadsereg ezért a szabadságharc ideje alatt csaknem az egész területét ellenőrizte, mértékadó politikusait, nemességét pedig – köztük többek között Bethlen Miklós kancellárt is – Szebenben tisztes fogságban tartotta.

István báró Károlyi Sándor bárónak volt a nagybátyja. A Klobusiczky család pedig már néhány évtizeden át a Rákóczi familiárisok közé tartozott, és néhány tagja birtokigazgatójaként működött.⁷ Egyébként maga Klobusiczky Ferenc báró 1701-től volt II. Rákóczi Ferenc birtokigazgatója.

Annak ellenére, hogy az összes kuruc arisztokrata előkelő tisztségeket kapott az állami igazgatásban, ill. magas tiszti és tábornoki rangokat a hadseregben,⁸ valójában ez a csoport csak a főúri rend kis- és viszonylag súlytalan részét jelentette. Nagyon fontos, és az uralkodó számára rendkívül jelentős volt, hogy az ország főméltóságai és a vezető mágnáscsaládok meghatározó tagjai közül egyik sem csatlakozott a szabadságharcához. Így nem ismétlődött meg a Bethlen Gábor idejében kialakult helyzet, amely szerint különböző okokból ugyan, de az ország főméltóságai, a nádorral együtt csatlakoztak az erdélyi fejedelemehez, vagy a Wesselényi-féle összeesküvés kori állapot, amikor éppen az országos főtisztségek viselői léptek fel az uralkodó ellen. A Rákóczi-szabadságharcban mind a nádor, mind az országbíró, a horvát bán vagy a legmagasabb rendi – világi és egyházi – méltóságok az uralkodó hűségében maradtak.

Még az arisztokráciánál is kisebb számban kapcsolódott be a szabadságharcba a katolikus egyházi hierarchia. Abból a néhány prelátusból, akik Rákóczihoz csatlakoztak, az egyetlen egy megyés püspök Telekessy István, egri püspök volt. A többiek, úgymint Illés István, Pyber István és Pethes András alacsonyabb egyházi tisztségviselők és csak címzetes püspökök voltak.⁹ A szabadságharcban csaknem az egész katolikus hierarchia az uralkodó oldalán maradt, holott sok középszintű egyházi tisztségviselő és az alacsonyabb klérus tagjai őszintén részt vettek a szabadságharcban.¹⁰

A kuruc (párti) arisztokrácia főleg a hadsereg és a kuruc állam vezetésében érvényesült. A főparancsnoki tisztségek mellett vezető pozíciókat foglaltak el az államigazgatási hivatalokban is.

Az ország igazgatásával járó nehézségek miatt a fejedelem már a szabadságharc első évében kialakított egy sajátos tanácsszervet, az Udvari Tanácsot (Consilium Aulicum). A tanács tulajdonképpen a felkelő ország első kormányát jelentette, amely fontos döntéseket fogadott el az állam működésének összes területén: igazgatásban, bel- és külpolitikában és a háború vezetésében. A tanács tagjai, akiket általában minisztereknek neveztek, gyakran képviselték és helyettesítették a fejedelmet, kihirdették és gyakorlatba vezették be döntéseit, szervezték az ország védelmét, parancsoltak a hadseregnek, vagy vezették az országrészeket, úgy,

⁷ Klobusiczky András már a 17. század közepén I. Rákóczi György vagyongazgatója volt.

⁸ Bercsényi, Forgách, Károlyi és a két Esterházy tábornagy, Petrőczy és Sennyey tábornoki rangot viseltek.

⁹ Pyber a szabadságharc alatt a Nyitrai, és Pethes a Váci Püspökség adminisztrátora volt.

¹⁰ Kónya Péter: A Rákóczi-szabadságharc és az evangélikus egyház. = *Egyháztörténeti Szemle*, 2011. 1. sz. 48–62.

mint 1704-ben Radvánszky János Erdélyben. A tanács nagyon széles hatáskörrel rendelkezett, amely azonban jogilag sehol nem volt megszabva, és teljesen a fejedelem akaratától függött.

Az Udvari Tanács, az első kuruc kormány viszont kizárólag a nemesi rend előkelő tagjaiból állt, akik természetes tekintélynek örvendtek a vármegyékben és az egész országban. Szinte mindnyájuk evangélikus- vagy református vallású volt. Egyesek közülük már a Thököly-felkelésben is részt vettek és különböző tisztségeket töltöttek be. Mások már a szabadságharc előtt is együttműködtek Rákóczi Ferencsel, vagy a Rákóczi családdal. A Consilium tagjai voltak: Jánoky Zsigmond, Gerhard György, Ráday Pál, Platthy Sándor, Török András, Radvánszky János, Bulyovszky Dániel, Prileszky Pál, Labsánszky János, Radics András, Vay Ádám, Kajali Pál és báró Hellenbach János Gottfried. Többségük később is – a tanács feloszlata után – a szabadságharc végéig fontos tisztségeket vállalt a kuruc állam vezetésében.¹¹

Az 1705 októberében, Szécsényben tartott első kuruc országgyűlés törvénycikkei a kuruc állam alapjait tették le. Ezek elsősorban az ország államformáját szabták meg, amely a rendi konföderáció lett, a vezérlő fejedelemmel az élén. Ugyanakkor létrejött két új központi, közvetlenül a fejedelemnek alárendelt állami hivatal, amelyek korlátozták a rendek hatalmát. A két új hivatal az Udvari Tanács is jóváhagyta, annak ellenére, hogy átvették hatáskörét, és azok alapításával tulajdonképpen megszűnt létezésének oka.

Az első a Szenátus volt, a felkelő ország legmagasabb hatalmi szerve és egyben a fejedelem tanácsadó testülete. A Szenátus vagy Tanács létrehozását már a szécsényi országgyűlés második törvénycikke kimondta (közvetlenül a konföderáció létrehozása után).¹² A szenátus huszonnégy tagból állt, akik az említett törvénycikkben fel is voltak sorolva. Az első közülük és egyben a fejedelmi helytartó, Bercsényi Miklós lett.¹³ A szenátus lett a kuruc állam legfelsőbb államszerve, a vezérlő fejedelem tanácsadó szerve, az ország kormánya és legnagyobb végrehajtó hivatala. Rákóczi közelében mindig jelen volt Bercsényi Miklós és néhány szenátor, és maga a Szenátus is összejött legalább évente kétszer, vagy fontosabb alkalmakkor. A Szenátus ülései az ország különböző helyein zajlottak, úgymint Egerben, Miskolcon, Rozsnyón, Kassán, Munkácson, Salánkon vagy máshol. A rendkívül fontos esetekben a vármegyék vagy a szabad királyi városok képviselői is meghívást kaptak az ülésekre. A Szenátus a bel- és külpolitika jelentős kérdéseiről tárgyalt. Ezek közé tartozott az adók, a külföldi szövetségek, az országgyűlés tartása, a béketárgyalások, a különböző gazdasági intézkedések (a pénzverés, a részpénz használata, a külföldi kereskedelem feltételei), az Erdélyhez való viszony a konföderációban, a hadjáratok, az exulánsok kérdése, a

¹¹ Köpeczi – R. Várkonyi, 2004. 234.

¹² *A Rákóczi-szabadságharc*. Ed. R. Várkonyi, Ágnes – Kis Domokos, Dániel. Budapest, 2004.

¹³ Uo. 123.

hadserg eltartása és elosztása a vármegyék közé, a követek küldése, s mások. A Szenátus határozatai kötelezőek voltak az összes alacsonyabb rendű hivatalok, vármegyék és szabad királyi, ill. királyi bányavárosok számára.

A Szenátus huszonöt tagját¹⁴ felsorolták a második szécsényi törvénycikkben. Ezeket tulajdonképpen az országgyűlés követének három rendjéből választották meg: a preláthusokból, a mágnásokból és a nemességből. Az egyházi rendből választottak a Szenátusba: Telekessy István egri megyés püspök, Illés István samandriai és Pethes András ansarijai címzett püspök és váci püspöki adminisztrátor.¹⁵ A mágnásokat vagy az arisztokráciát hat gróf és négy báró képviselte a Szenátusban: Bercsényi Miklós gróf, Forgács Simon gróf, Csáky István gróf, Esterházy Dániel gróf, Esterházy Antal gróf, Károlyi Sándor báró, Petrőczy István báró, Sennyey István báró és Zay Lőrinc báró.¹⁶ A többi tizenkét szenátort a megyei nemesség köréből választották: Beniczky Lászlót, Berthóty Ferencet, Galambos Ferencet, Gerhard Györgyöt, Gyürky Pált, Jánoky Zsigmondot, Kajali Pált, Kálmáncsy Istvánt, Labsánszky Jánost, Soós Istvánt, Török Istvánt és Vay Ádámot.

Ez a huszonöt szenátor a következő években még további kettővel szaporodott. Miután 1706-ban Illyés István püspök Nagyszombat eleste után a városban maradt, a Szenátusban Pyber László, almasijai címzett püspök és nyitrai püspöki adminisztrátor állt a helyére. A sárospataki országgyűlésen, 1708 decemberében az utolsó szenátort választották meg Klobusiczky Ferenc báró személyében. Annak ellenére, hogy 1708–1709-ben több tagját is elveszítette a Szenátus, helyettük már senki nem került a tanácsba. 1708 októberében átpártolt Pyber László püspök, aki Nyitrát is kiadta az ellenségnek, 1708 novemberében Zay Lőrinc báró megadta magát a blatnyicai várban, 1709 februárjában meghalt Jánoky Zsigmond, nyáron azután Barkóczy Ferenc báró, és 1709 végén, a Dunántúl elvesztése után Török István átment a Habsburg oldalra. További szenátorok is átpártoltak, ill. meghaltak a pestisjárványban, s így a szabadságharc végéig csak tizenhárom tanácsos maradt a fejedelem táborában.

A huszonhét szenátor közül, akik a szabadságharc alatt működtek ebben a legfelsőbb államigazgatási szervben, négy az egyházi hierarchiához tartozott, tizenegyet az arisztokráciához és tizenkettőt a nemesi rendhez.¹⁷

¹⁴ A törvénycikk szövege ugyan a Szenátus huszonnégy tagjáról beszélt, valóban viszont az országgyűlés huszonöt tagját választotta meg, lehet, hogy a számítás Bercsényi pozícióját vette figyelembe, aki egyaránt volt az első szenátor és a helytartó is.

¹⁵ Az a tény, hogy az egyházi hierarchiából csak három szenátort választottak meg, annak volt az eredménye, hogy több preláthus nem volt a fejedelem oldalán.

¹⁶ Az arisztokrácia esetében is a Szenátusban volt az úri rend összes képviselője, akik csatlakoztak a szabadságharchoz. *A Rákóczi-szabadságharc*. Ed. R. Várkonyi Á. – Kis Domokos D. Budapest, 2004. 123.

¹⁷ A városi polgárok egy tanácsossal sem voltak képviselve a Szenátusban, ami bizonyítja a szabad királyi városok súlyvesztését, gazdasági és politikai válságát a századfordulón.

Világos, hogy a Szenátus többségét a két első rend tagjai alkották: a prelátusok és a mágnások, ill. arisztokraták, akik az országgyűlés felső táblájában ülészttek. A kuruc állam legfelsőbb államigazgatási hivatala így az arisztokrácia kezében volt, amely teljesen irányította azt. Ez ellentétes volt az előző Udvari Tanáccsal, amelyben többségében a vármegyei nemesség volt képviselve. Így a fejedelemnek sikerült megóvni a Szenátust az ingadozó, politikailag nem állandó nemesi rend érdekváltozásaitól. Ennek köszönhetően is a Szenátus lett a kuruc állam reprezentatív és tekintélyes államszerve, amely teljesen közvetítette a fejedelmi akaratot az igazgatás minden területére. Ezzel ez a legfelsőbb kuruc államigazgatási szerv közeledett a Habsburg Monarchiában létrehozott hasonló hivatalokhoz, elsősorban az I. Ferdinánd által létrehozott Titkos Tanácshoz.

Természetesen, egyértelmű volt a Szenátus vallási összetétele is. A protestánsok csak a nemesi rendű tanácsosok között voltak képviselve, éspedig kétharmadban. Természetesen, az összes prelátusok és grófok, és két kivétellel a bárók (Petróczy István és Zay Lőrinc) is katolikusok voltak.¹⁸ Ez az arány is ellentétben volt a volt Udvari Tanáccsal, ahol a protestáns nemesek túlnyomó többséget alkottak.¹⁹

A Szenátus felépítésében más tényezők is fontos szerepet játszottak. Ilyenek voltak a tanácsosok kapcsolatai a Rákóczi családdal, területi hovatartozásuk vagy a hadseregben viselt tisztségek és rangok. II. Rákóczi Ferenc az arisztokrata tagok közül egyértelműen a legszorosabb kapcsolatban Bercsényi Miklóssal állt, akivel összekötötte a komaság, a hosszan tartó barátság és az együtt vállalt lengyel emigráció. Klobusiczky Ferenc, mint a Rákóczi család jószágigazgatója, familiárisi és a hivatali szálakkal kötődött a szabadságharc vezéréhez.

Jelentős volt a tanácsosok szereplése a hadseregben, főleg az általuk betöltött tisztségek, ill. rangok révén. A huszonegy szenátor közül tizenkettő a generális vagy brigadérosi és egy az ezredesi rangot viselte.²⁰ A generálisok között volt hat főkapitány és három vicefőkapitány. Barkóczy Ferenc volt a Duna-Tisza-közi, Bercsényi Miklós az érsekújvári, Esterházy Antal a kassai, s később a dunántúli, Forgách Simon szintén a kassai és Esterházy, s hozzá hasonlóan Károlyi Sándor a tiszántúli főkapitány. A vicefőkapitányok voltak Berthóty Ferenc Kassán, Esterházy Dániel a Dunántúlon és Galambos Ferenc a Tiszántúlon. Csáky István gróf volt a főhadbiztosság elnöke és Kajali Pál a fő hadi bíró.²¹

¹⁸ Katolikusok voltak: Beniczky László, Berthóty Ferenc, Kálmánczay István és Labsánszky János. Evangélikusok voltak Gerhard György, Jánoky Zsigmond, KajaliPál és Török István, és reformátusok Galambos Ferenc, Gyűky Pál, Soós István és Vay Ádám.

¹⁹ Közben az Udvari Tanács előkelő protestáns tagjai, mint Radvánszky János nem is kerültek be a Szenátusba.

²⁰ Tábornokok: Barkóczy, Bercsényi (marsall), Berthóty, Forgách (marsall), Károlyi (marsall), Esterházyak, Galambos, Gyűrky, Petróczy és Sennyey, ezredes: Török.

²¹ Mészáros Kálmán: *II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai*. Bp., 2006.

Az ország második legfontosabb központi hivatala a Gazdasági Tanács (Consilium Oeconomicum) volt. Azt is az első kuruc országgyűlés hozta létre, 1705 októberében. Ugyanúgy, mint a Szenátus, a Gazdasági Tanács alapításáról is az országgyűlés második törvénycikke rendelkezett. Állását, összetételét, jog- és hatáskörét megszabta egy különös fejedelmi okirat: *Suae serenitatis Principalis nec non confoederatorum incliti Regni Hungariae statuum et ordinum Oeconomicum Consilium*. A kuruc állam legfelsőbb gazdaságigazgatási hivatalának célja elsősorban az állami gazdaság racionális igazgatása vagy inkább koordinálása volt, tekintettel a hadseregre, merész ambícióval „rendet létrehozni a gazdaságban”.²² Az utasítás szerint a Consilium hatáskörébe tartoztak az összes fiskális birtokok, az arany-, ezüst-, réz-, ólom-, és vasbányák, a sóbányák és sófőzdék, a harmincad-állomások, a vámok, a salétromszedő helyek, a puskapormalmok, és az állami kereskedelem. Rákóczi azonban már a következő hónapokban jelentősen szűkítette a Consilium hatáskörét, és kivette alóla az adót, az alsó-magyarországi nemes- és színesfém bányákat, valamint a külkereskedelmet. Ennek okát nemcsak a felkelő ország gazdasági gyengeségében és fő céljaiban kell keresni, hanem hivatalnokai társadalmi összetételében is.

Létrehozása idején a tanácsnak tizenöt tagja volt. A fejedelem az elnöki tisztségre Klobusiczky Ferenc bárót nevezte ki. Az alelnöki és pénztárnoki pozíciót Radvánszky János foglalta el. A többi tanácsosok a következők voltak: Krucsay Miklós kassai kanonok, Spáczay Gábor nyitrai kanonok, Keczer Sándor főhadbiztos, Szirmay Péter, Horváth Zsigmond, Plathy Sándor, Szentpétery Imre, Szepesi Pál, Pápai János, Prileszki Pál, Izdenczy Márton, Fodor László, Pálóczi Horváth György, Olasz Ferenc (titkár), Okolicsányi Mihály (ügyvezető), Dolinay Gábor (előbbi helyettese), Bulyovszky Dániel (számvevő), Kovács János (számvevő), Pankotai Ferenc (registrator) és Okolicsányi Imre (expeditor). A hivatali teendőket hat írnok és egy hivatali szolga hajtotta végre.²³

A felsoroltak alapján világos, hogy amíg a Szenátus tagjai túlnyomó többségben az arisztokrácia soraiból jöttek, a Gazdasági Tanácsot kizárólag a nemesek alkották. A Consilium egyedüli arisztokrata tagja az elnök volt, Klobusiczky Ferenc báró, aki viszont semmiképpen nem nevezhető mágnásnak, és a magyar bárók között is csak „homo novusnak” számított. A tanácsosok közül többen résztvettek még a Thököly felkelésben és négyen a szabadságharc kezdetétől szerepeltek az Udvari Tanácsban is.²⁴ Így a Gazdasági Tanács helyettesítette a nemesi rendnek a Szenátus létrehozása és az Udvari Tanács megszűnése után el-

²² Bánkúti Imre: *A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái (1703–1711)*. Bp., 1991. 15. (továbbiakban Bánkúti, 1991.)

²³ MNL OL Budapest, Rákóczi-szabadságharc Levéltára, G–20, II. 4. c: *Instructio pro Consilio Oeconomico 1705. október 7-ről*. Kónya Peter: *Centrálne úrady hospodárskej správy počas povstania Františka II. Rákócziho*. Prešov, 2014.

²⁴ Radvánszky János, Bulyovszky Dániel, Plathy Sándor és Prileszky Pál.

veszített hatalmi mozgásterét, és általa a vármegyei nemesség továbbra is tudta befolyásolni az országos folyamatokat.²⁵

A nemesi rend a szabadságharc második felében fokozatosan elveszítette a fejedelem táborában maradás további ösztönzőit. Már 1706 előtt visszaszerezte a vallásszabadságot, megkapta a rendi jogok garanciáit, és az új uralkodó szavát ezek megtartására (a békekötés esetén). Főleg ezért, a nemesség nagy része, elsősorban Alsó-Magyarországon és Dunántúlon nem volt érdekelt a háború folytatásában. Ez a rejtett konfliktus, amely már több helyen meg is mutatkozott az adók, újoncok vagy a nemesi felkelés megtagadásában, fokozódott a nemesi adózás tervének kihirdetése után (a Szenátus rozsnói gyűlésén 1706-ban). A nemesi ellenállás, az eperjesi, nánási és más titkos tanácskozások után, vezetett a turócmegyei emlékirathoz és a véres eseményekhez az ónodi országgyűlésen.

A nemesi elégedetlenséget azonban a kuruc arisztokrácia nem támogatta, és teljes mértékben a fejedelem oldalán maradt. Egyedül Forgách Simon báró találkozott velük titokban és tárgyalt a nemesi ellenzékkel, meghallgatta panaszait. Utána levelet írt Rákóczinak, intette, hogy vegye számításba a vármegyék panaszait és orvosolja a sérelmeket az ország törvényei szerint. A fejedelem váratlan módon reagált: 1706. október 14-én a tábornagyot elfogatta és Krasznahorka várában bebörtönözte. Ennek oka azonban nemcsak az említett levél volt. Rákóczi már hosszabb idő óta nem volt megelégedve Forgách működésével, mivel mind a nagyszombati, mind a zsigódi csatában nem utolsó sorban az ő ingadozása okozta a katasztrofális vereséget. A Habsburg-párti generálisokkal való baráti viszonya folytán a kuruc hadvezetésben is többen gyanúsították és leváltását követelték.²⁶

A továbbiakban szeretnék felhozni néhány adatot a kuruc arisztokrácia két egyértelműen nem standard vagy jellemző képviselőjéről: a Consilium Oeconomicum elnökéről és a kuruc állam második legmagasabb országos gazdaságirányítási hivatalának elnökéről.

Klobusiczky Ferenc, klobusici és zétényi báró, Klobusiczky András és kömlei Török Katalin családjában született. Apja és nagyapja a Rákóczi birtokok jószágigazgatója volt. A család egyik székhelye Eperjes szabad királyi városban volt, ahol 1650-ben Klobusiczky András a híres Commeniuszt fogadta, aki néhány napra megállt nála a Sárospatakra vezető úton.²⁷

²⁵ A Consilium Oeconomicum politikai szempontból bizonyos kompromisszumnak látszik a nemességgel, a Szenátussal szemben. A tanács nemesi rend kezébe bocsátásához viszont pragmatikus okok is vezethettek. A nemesség jelentős hatalommal rendelkezett az ország politikai rendszerében, és egyik oldalon saját gazdálkodásnak köszönhetően, másik oldalon a mágnesi uradalmak vezetésének folytán, több tagja olyan tapasztalatokkal rendelkezett a gazdaságirányításban, amelyek szükségesek voltak az országos hivatalok vezetéséhez. Ezzel az is függhet össze, hogy a Consiliumban senki nem rendelkezett egyetemi végzettséggel.

²⁶ Bercsényi Miklós már 1705-ben árulásból vádolta Forgáchot, és bebörtönzését követelte.

²⁷ Kónya Péter: Jan Amos Komenský a Prešov. In: *Jan Amos Komenský a súčasná predškolská elementárna edukácia*. Eds Portik, Milan–Belášová, Ľudmila. Prešov, 2013. 30.

Klobusiczky egy protestáns, református családban neveltetett és az akkori szokás szerint a Sárospataki Református Kollégiumban tanult. Tanulmányai befejezése után Báthory Zsófiának, Patak asszonyának, a fejedelem özvegyének szolgálatában állt. Valószínűleg a fejedelemasszony rekatolizálási intézkedései nyomása alatt, ekzisztenciális okokból Klobusiczky is áttért Sárospatakon a katolikus hitre. Ugyanakkor feleségül vette Sóvári Soós Krisztinát, Soós György és Barkóczy Éva leányát.

Klobusiczky továbbra is megmaradt a Rákócziak szolgálatában, s 1681-ben Zrínyi Ilonát helyettesítette a soproni országgyűlésen. A 80-as évek elejétől a Felső-Magyarországi ítélőtábla ülnöki tisztségét töltötte. Bizonyos, hogy katolikus vallása tette lehetővé e hivatal betöltését a gyászévztizedben és a Thököly felkelés leverése után.

A Thököly felkelés alatt belépett a kurucok táborába és 1683-tól Zemplén vármegye alispáni székében ült. Ebben a hivatalban maradt a felkelés leverése után is, egészen 1688-ig. A felkelés idején, 1683 januárjában részt vett a kassai kuruc országgyűlésen is.²⁸

Klobusiczky a kurucok leverése után is folytatta sikeres karrierjét. 1686-ban kinevezték a Szepesi Kamara tanácsosának. Két évvel később, 1688-ban, I. Rákóczi Ferenc árváinak, Ferencnek és Juliannának a vagyonkezelője lett. 1692-ben I. Lipóttól nyerte el a bárói címet. Ugyanabban az évben lemondott a Felső-Magyarországi ítélőtáblai tagságáról, és ugyanakkor királyi tanácsosnak nevezték ki. A következő évben, 1693-ban lett a Királyi Tábla bírója.²⁹

Amikor 1694-ben, az Erdélyi Guberniumban helyreállt a vármegyei igazgatás, Klobusiczky Ferencet a partiumi Záránd vármegye főispánjának nevezték ki. Az oszmán előretörés után ezt a tisztséget ugyan elveszítette, de kárpótlásul megkapta 1699-ben Arad vármegye főispánságát, amelyet 1702-ig töltött be. 1699 és 1705 között a királyi személynői tisztséget viselte.³⁰ Miután 1701 márciusában az uralkodó a titkos levelezés alapján elfogatta II. Rákóczi Ferencet és Bercsényi Miklóst, megüresedett a sárosi főispáni szék. Paradoxonként a következő években, a főispáni hivatalt 1701 júliusától adminisztrátorként éppen Klobusiczky Ferenc, Rákóczi jószágigazgatója töltötte be. Ugyanakkor az uralkodó a Rákóczi birtokok kamarai igazgatójának is kinevezte.

A szabadságharc kitörése után, 1703 nyarán, Klobusiczky betartotta hűségét az uralkodónak. Nyáron Kassára menekült az előretörő kurucok elől és csak a város eleste után csatlakozott a fejedelemhez. Majd 1705 márciusában hűségeskötött tett a konföderációnak.³¹

²⁸ Heckenast Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár.* Bp., 2005. 235. (továbbiakban Heckenast, 2005.)

²⁹ Uo. 235.

³⁰ Uo. 235.

³¹ Heckenast, 2005. 235.

Tekintettel Klobusiczky tapasztalataira, amelyeket Rákóczi birtokainak és több vármegyének az igazgatása folytán szerzett, Rákóczi és Bercsényi elsősorban rá számítottak a magas országos gazdaságigazgatási tisztségekben. Így 1705 őszén, a szécsényi országgyűlésen neki szánták a legmagasabb gazdasági hivatal, a Consilium Oeconomicum elnökségét. Ebben a tisztségben maradt szinte a szabadságharc végéig. 1708 decemberében a Szenátus tagjának is kinevezte a fejedelem.³²

Felesége halála után, 1709-ben újból hűséget esküdött az uralkodónak és még 1711-ben visszakapta elkobzott birtokait. 1714. március 1-jén halt meg Eperjesen, ahol el is temették.³³

Klobusiczky Ferenc báró egyértelműen az ország gazdasági igazgatásának legmagasabb képviselője volt. Annak ellenére, hogy nem rendelkezett egyetemi képzettséggel, jószágigazgatói és vármegyei hivatalokban végzett gyakorlati munkájával megszerezte azt a tudást és tapasztalatot, amelyre szüksége volt a magas és felelős gazdasági tisztségekben. Azon kívül nagyon jó viszonyban volt II. Rákóczi Ferencel és nagy tekintélynek örvendett a vármegyei nemesség körében. Természetesen Klobusiczky sajátos utat járt be, őt semmilyen értelemben nem tekinthetjük a magyar arisztokrácia tipikus képviselőjének.

Hellenbach Gottfried János báró az ország gazdasági igazgatásának különös és egyedülálló személyisége volt. Nemcsak kétségkívül az egyetlen polgári származású arisztokratának tekinthetjük, de ugyanakkor a kuruc állam vezetői egyik legműveltebb képviselőjének is.

Hellenbach Gottfried János 1645-ben született Körmöcbányán, kamarai hivatalnok családjában. Apja, Tschech Jeremiás, az Alsó-Magyarországi Bányakamara számvevőjeként dolgozott. I. Lipót 1642-ben emelte fel a nemesi rendbe „de Hellenbach” prédikátummal. Középiskolái befejezése után 1664-től külföldi egyetemeken tanult, Jénában és Páduában, ahol 1667-ben orvosdoktori címet kapott.³⁴

Hazatérése után Bauer Anna Margitát vette feleségül. Felesége halála után 1680-ban Karesz Mária Katalint választotta második feleségül, akitől néhány gyermeke született. Fia, Gottfried János szintén rész vett a szabadságharcban. I. Lipót 1686-ban adományozott neki bárói címet, és 1702-ben birodalmi báróvá emelte. Így Hellenbach Klobusiczkyhez hasonlóan csak néhány évvel a szabadságharc előtt lépett be a magyar arisztokrácia körébe.

Hellenbach orvosként és az Alsó-Magyarországi Bányakamara magas hivatalnokaként működött, amiért megnyerte mind az uralkodó elismerését, mind a Habsburg igazgatás főtisztviselőinek barátságát. Támogatói körébe tartozott pl. Ludwig Albert von Thavonat báró, fő kamaragróf, a Szepesi Kamara elnöke és a

³² Uo. 235.

³³ Uo. 235.

³⁴ Heckenast, 2005. 185.

Magyar Királyi Kamara tanácsosa, aki az alsó-magyarországi bányák igazgatásának élén állt. Hivatali szolgálata alatt értékes tudást és tapasztalatokat szerzett, amelyeket később a szabadságharcban kamatoztatott. A kilencvenes évek második felében baráti kapcsolatokat kötött II. Rákóczi Ferencsel, és családi orvosa lett. Mindezek a körülmények néhány év múlva lehetővé tették gyors karrierjét a kuruc állam legfelsőbb gazdasági szerveiben.

A Rákóczi-szabadságharchoz Hellenbach nagyon korán csatlakozott, valószínűleg már közvetlenül a kurucoknak az alsó-magyarországi bányavárosokba való megérkezése után és legalább 1703. szeptember közepétől a kurucok táborában szolgált.³⁵ Egy hónappal később, 1703. október 20-án nevezte ki a fejedelem a bányák és a bányavárosok legfelsőbb adminisztrátorának. A körmöcbányai orvos viszont nem véletlenül került a „bányai gróf” hivatalába. Rákóczi bizalmán kívül bizonyosan nagyon fontos volt elődjének, Thavonat bárónak véleménye is, aki még a kurucok bejövetele előtt, és utána még néhányszor megszólította Hellenbachot, hogy vegye át a bányakamara vezetését. Az ottani arany- és ezüstbányák rendkívül jelentősek voltak egész Habsburg Monarchia számára, és elpusztítása vagy illetlen kihasználása óriási károkat okozhatott. Emellett a Habsburg igazgatás és maga a felső kamaragróf felételezték, hogy a kurucok jelenléte Alsó-Magyarországon csak rövid epizód lesz és néhány hónap múlva visszatér a Habsburg igazgatás. Ezért a művelt, tapasztalt és felelős Hellenbachot alkalmas személynek tartották ennek a – szerintük rövid – időszaknak az áthidalására.³⁶ Természetesen, nem gondolhatták, hogy a kuruc bányagróf öt éven át vezetni fogja (s nemcsak) az alsó-magyarországi bányákat.

Hellenbach 1705 őszén írta alá a konföderációt, mint a bányakamarák és a bányavárosok legfelsőbb adminisztrátora és inspektora. Ezeken kívül Rákóczi más tisztségekkel is megbízta. 1706 májusától lett a Magyar Kereskedelmi Társaság principálja és a következő évtől elnökkölt a fő konzisztóriumban. Az utolsó kuruc országgyűlésen, 1708 decemberében a követek megerősítették a bányakamarák adminisztrátora- és a kereskedelmi társaság inspektora tisztségében. 1709 nyarától bérbe vette a szomolnoki, felső-magyarországi réz- és vashányát.³⁷

Mint a bányagróf, Hellenbach nem állt ugyan a fő gazdaságirányítási hivatal élén, azonban a magyar gazdaság legfontosabb ágait vezette. Hivatalában nemcsak a nemes- és színesfémek bányászatát, kohászatát és elosztását, hanem a pénzkamarákat és a külkereskedelmet is irányította. Ezért nagymértékben befolyásolhatta a magyar árukivitel. Főleg a szarvasmarha- és borexportot, s ugyanúgy a fegyverek és más kulcsfontosságú külföldi áru behozatalát. A legfőbb gazdasági hivatalok vezetése mellett viszont a bányagróf maga is vállalkozott. Az említett szomolnoki bányák bérlésén kívül sokat fektetett be a selmeci és

³⁵ Uo. 235.

³⁶ Bánkúti, 1991. 130.

³⁷ Heckenast, 2005. 186.

körmöcbányai bányafelszerelésekbe. Saját magánkiadásait az alsó-magyarországi bányákban a szabadságharc alatt mindösszesen 85 738 Ft és 65 dénárra becsülték.³⁸

A bányagrófi hivatal rendkívüli jelentőségének ellenére Hellenbach nemegyszer volt nehéz helyzetben. Az alsó-magyarországi arany- és ezüstbányák ugyan is a századfordulón nagyon rossz állapotban voltak. A régi bányaszerkezeteket sürgősen ki kellett cserélni és korszerűsíteni, mivel a bányászat fokozatosan alacsonyabb rétegekbe költözött, ami lehetetlen volt a drága vízelvezetési munkálatok nélkül. A kuruc állam nem rendelkezett az ehhez szükséges anyagi forrásokkal és kénytelen volt minimális befektetésekkel folytatni a bányászatot. Emellett, éppen a bányászok és a bányamunkások, első társadalmi réteggént nehezen viselték a részpénz bevezetésének következményeit, életszínvonaluk már 1706-ban erősen süllyedt. A bányászok akkor több mint félévre megállították a munkát és a fizetést termékekben követelték. A bányagrófnak nem sikerült megoldást találni, ezért 1707. október 3-án a katonaság véres beavatkozása vetett véget a sztrájknak.³⁹

Hellenbach egészen a szabadságharc végéig viselte a legmagasabb gazdasági hivatalokat, miután 1711. február végén a fejedelemmel s udvarával együtt elhagyta az országot. Már Lengyelországban, júliusban kinevezte a fejedelem feleségének udvarmesterévé. Végül azonban ő is, több más kuruc emigránshoz hasonlóan elfogadta az uralkodó amnesztiáját és még 1711-ben hazatért. Selmezbányán halt meg, 1728-ban.⁴⁰

Hellenbach Gottfried János báró jelentősen különbözött az akkori magyar arisztokrácia többi képviselőitől. Bárói címének ellenére polgári rendből indult, és egész életén át királyi városokban élt, főleg Körmöcbányán és Selmezbányán. Rendelkezett egyetemi végzettséggel és doktori címmel. Gazdag tapasztalatokat nem a gazdasági igazgatásból szerzett, mint valamely uradalom vezetője vagy vagyonkezelője (mint Klobusiczky vagy Ottlyk), hanem közvetlenül a Habsburg hivatalok vezetésében, ami lehetővé tette később a kuruc hivatalok sikeres igazgatását. Még a szabadságharc előtt örvendett a fejedelem bizalmának és ellentétben nemcsak kora arisztokratáival, hanem a többi gazdasági vezetővel, maga is befektetett a bányatermelésbe, ami viszont növelte személyes érdekeltségét az állami gazdaság rendes működésében.

³⁸ Bánkúti, 1991. 130.

³⁹ Bánkúti, 1991. 125.

⁴⁰ Heckenast, Ki kicsoda, 186.